

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE 1919 YILI KATLIAMLARI

Dr. YUSUF ZİYA BİLDİRİCİ *

Ermeniler Fransızların ataları Frankları haçlı seferleri sırasında tanıdılar. Bizans baskısıyla Çukurova'ya sığıntı olarak yerleşen Ermeniler yeni konuklarına erzak, asker ve danışmanlık yardımlarında bulundular. I. Baudoin, Ermeni danışmanı Bagrat'ın yönlendirmesiyle 6 Şubat 1098'de geldiği Urfa'da yaşlı ve varisi olmayan Ermeni Prensi I. Toros tarafından evlatlığa kabul edildi. I. Baudoin beraberindeki şövalyeleri Ermeni zenginlerinin mallı-mülklü kızlarıyla evlenmeye teşvik etti. Kendisi de bir Ermeni soylusunun kızıyla ¹ evlenerek onlara örnek oldu. Birçok tarihinin belirttiği üzere, daha önceki yüzyıllarda Ermenistan denilen coğrafi bölgede bu türden akrabalıklar kurarak karma bir toplum olmaktan başka sosyal gelişme gösteremeyen Ermenilerin haçlı seferleri sırasında Fransız asıllılarla Çukurova ve civarındaki bölgelerde yakınlık kurmaları devam etmiştir.

Kutsal amaçlarla haçlı seferine çıkan Franklardan Renaud de Châtillon, 1153 ilkbaharında Antakya hâkimesi Contance ile evlendikten sonra, Ermeni Prensi I. Toros ile ittifak kurarak çıkartma yaptıkları Kıbrıslı Rumalara tarihin utançla kaydedeceği cinayet ve tecavüzler yaptılar. Kiliseler, manastırlar ve adadaki herşey yağmalanıp ateşe verildi. Kadınlara tecavüz edildi. İhtiyarlar ve çocuklar boğazlandı. Burunları kesilen papazlar hakaretler edildikten sonra İstanbul'a gönderildi. ² Böylece Ermenilerin ihanetine bir başka çelişkiler halkası eklendi.

Siyasî ihtirasları uğruna Bizans, İran, Anadolu Selçukluları ve Memlûklulara karşı ikiyüzlü politikalar izleyen Ermeni toplumunun yaptıkları zulüm ve ihanetin bedelinin devamlı sürgün cezalarıyla geçtiği bilinmektedir.

* Ankara Mamak Abidinpaşa Lisesi Tarih Öğretmeni.

¹ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, C. I, s. 157-160.

² Steven Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 289-291.

Haçlı seferlerinin düzenlenmesinde 100'ün üzerindeki projenin hemen hemen hepsinde rolü olan Fransızlar, ³ XIV. yüzyılın ilk yarısında Çukurova Ermeni Prensi V. Leon'un ölümüyle, Kıbrıslı reisleri marifetiyle ⁴ bölge üzerinde söz sahibi oldular.

Bu seferler sırasında "Kutsal Kudüs" yolunda ilerleyen Fransızlar, Suriye ve civarının zenginliğine ilgi duydular. Bu ilgi Çukurova ve diğer bölgelerdeki Ermeni tarih, kültür varlıkları üzerinde, XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında Fransız araştırmacıların ⁵ tespitleriyle yoğunluk kazanacaktır. Fransa'nın Çukurova ve civar bölgelerdeki Ermeni varlığını yayın yoluyla dünya kamuoyuna yansıtması, ilmî araştırmadan ziyade iktisadî ve askerî amacının meşruluğuna zemin hazırlamak şeklinde ortaya çıkacaktır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran Ermenilerinin Adana ve civar kazalarına yerleşmeleri ⁶ için ileriye yönelik yatırımlar yapan Fransa, Mısırlı İbrahim Paşa'nın Çukurova'da askerî kontrol sağladığı yıllarda (1832-1840) bir hayli ümitlenecektir. Mısır, Suriye ve Çukurova'daki etkinliğini İngiltere'nin çabalarıyla ⁷ kaybeden Fransa, 1852-1853 yıllarında Bilimler Akademisi elemanları aracılığı ile Kozan, Saimbeyli, Anavarza, Misis Ermenilerinin dil, kültür ve arkeolojisini araştırıp, bölgedeki etnik nüfusu çarpırtıcı yayınlarda ⁸ bulunarak "Kilikya Ermenistanı" imajını canlandırmaya çalışmıştır.

Bu proje, Osmanlı Devleti ile ilgili 1581'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda: "Eğer doğudan İran, batıdan İspanya ve

3 Geniş bilgi için bkz.: T.G. Djuvara-Emir Şekip, *Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plân*, Çev. Yakup Üstün, Damla Yayınevi, İstanbul 1979.

4 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 86-87.

5 Geniş bilgi için bkz.: Dündar Aydın, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 628, Erzurum 8-12 Ekim 1984, s. 289.

6 Ayrıntılar için bkz.: Yılmaz Kurt, 16. Yüzyıl Adana Tarihi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992, s. 79-81.

7 E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983, C. V, s. 130-200.

8 Duyun-ı Umumiyye adına 1880'li yıllarda Adana Vilâyeti'nin sosyal ve ekonomik durumunu araştıran Vital Cuinet, Adana Vilâyeti'nde 173.389 Hıristiyan, 158.000 Müslüman, 72.000 kişiyi de dini bilinmeyenler olarak göstermiştir. Ermeniler 97.450, Osmanlı teb'ası Türkler 93.200 kişi olarak açıklanarak Türkler azınlık durumuna düşürülmeye çalışılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*. Tome II, Paris 1891, s. 5 vd.

Avusturya, içeriden de azınlıklar birlikte harekete geçtikleri takdirde..." bu devletin kısa zamanda yok olacağıının belirtilmesi ⁹ düşüncesinden hareketle, Fransa'nın iktisadî çıkarları üzerine bina edilmişti.

Rusya'nın doğu Anadolu'da, İngiltere'nin güneydoğu Anadolu ve Akdeniz üzerindeki ihtiraslarını Çukurova-Musul-Suriye ve üçgeninde bir kontrol sahası oluşturarak engellemek isteyen Fransa, Hıristiyanları, özellikle Ermenileri kullanmıştır.

Söz konusu bölgeler üzerinde Osmanlı-Alman yakınlaşmasına ¹⁰ karşın, ezeli rakibi İngiltere ile menfaat birliği yapan Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında Türk askerleri Çanakkale, Irak, Suriye, Filistin cephelerinde çarpışırken ve bir zamanların teba-ı sadıka'sı Ermeniler Anadolu'nun dört bir yanında Türk kanı dökerlerken oluşan katliama ortaklık yaptı.

Hatırlanacağı üzere güney vilâyetlerimizden Antep, Maraş ve Urfa önce İngilizlerin işgaline sahne olurken, Adana Vilayeti de Fransızların işgaline uğradı.¹¹ 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilâfnamesi gereği Musul'u İngilizlere bırakmasına karşılık Adana, Maraş, Antep, Urfa vilâyetleriyle Suriye'nin kıyı kesimlerini ¹² ele geçiren Fransa, Suriye'ye tabî bir engel konumundaki ¹³ Pozantı Boğazı'ndaki tek geçidiyle Toros Dağları'nda askerî hâkimiyet sağlamaya çalışacaktır.

Türk Devleti ile Müslümanların coğrafi irtibatını kesmek ¹⁴ plânının bir parçası olarak Fransızlar tarafından silahlandırılan Ermenilerin savunmasız Türkler üzerinde 1919 yılı içerisinde Adana'da yaptıkları katliamlar konumuzun ağırlığını oluşturacaktır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından, Çukurova bölgesi İngiliz ve Fransızların ilgi odağı olmuştu. Çünkü bu bölge, 1918 yılının Ara-

9 Dündar Aydın, a.g.m., s. 287.

10 Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 23 Kanun-ı evvel 1909, Sayı: 204.

11 "Fransızlar 17 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı, İngilizler 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler". Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973, s. 10-20.

12 İleri Gazetesi, 22 Teşrin-i evvel 1335, Sayı: 1.

13 Pierre Redan, La Cilicie et le Probleme Ottoman, Paris 1921, s. 138.

14 Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul 1973, C. I, s. 244.

lık ayında İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilmişti. ¹⁵ Batılı devletlerden onurlu davranışlar bekleyen Türk halkı Fransızların beraberinde getirdikleri Ermeni askerlerle karşı karşıya getiriliyordu.

Fransızların silahlandığı Ermenilerin taşkınlıkları sebebiyle Türklerde can, mal ve namus emniyeti kalmamıştı. Bunun sonucu olarak İskenderun ve Belen'de mahallî Türk direnişleri başladı. 19 Aralık 1918'de Dörtöl'un Özerli Köyü'nde Ermeni müfrezelerin Türk baskınına uğramalarının ardından Ermeniler intikam amacıyla ¹⁶ ellerine geçen Türkleri öldürmeye kalkıştılar.

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Albay Bremond'un 9 Ocak 1919'da Genel Vali sıfatıyla Adana Hükümet Konağı'na ¹⁷ yerleşmesinden itibaren Türklere yönelik olaylarda artış görülecektir. İşgal Orduları Kumandanı General Allenby'nin 9 Ocak'ta Pozantı'yı teftişinin ¹⁸ ertesi günü Adana'da Kâhyaoğlu civarındaki Abdo Ağa'nın çiftliğini basan ¹⁹ 15 Ermeni askeri Abdo Ağa, kızı ve 15 işçisini katlettiler.

Sabırlı Türk insanının şikayetlerini dikkate almış görünen Fransız işgal makamları göstermelik olarak birkaç Ermeniye gözaltına almalarının ertesi gününde onları serbest bırakmak suretiyle yeni vahşetlere zemin hazırlıyorlardı.

Şimdiki Abidinpaşa Caddesi üzerinde bulunan Ermeni Kilisesi önünde toplanan kalabalığa Albay Bremond'un "Ermeni haklarının savunulacağı, Ermenistan meselesinin hallolunacağı" şeklindeki 1 Şubat tarihindeki konuşmasının²⁰ ardından polis müdür yardımcılığına Kel Parsumoğlu Vahan'ın getirilmesi, ²¹ Adana'da Fransız himayesi altında Ermeni taşkınlığının artmasına zemin hazırlayacaktır.

15 Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1981, s. 316.

16 Olay, köy muhtarı Şeyhmuzzade Mehmet ile Abdulkadir Ağazade Yusuf'un elleri bağlı durumda süngüyle şehit edilmelerinden sonra meydana gelmişti. Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet'in düşmana sığıp kurşun, Türkiye'de millî başkaldırışın ilk habercisi olacaktır. Bkz.: Kadir Aslan, *Millî Mücadelede Dörtöl*, Dörtöl 1991, s. 25 vd.

17 *Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi*, Ankara 1966, s. 18 vd.

18 ATASE Arşivi, k.12, d. 34-48, f. 19.

19 Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara 1970, s. 30.

20 *Yeni Adana Gazetesi*, 8 Ocak 1953.

21 *Yeni Adana Gazetesi*, 6 Ocak 1953.

I. Dünya Savaşı sırasında zararlı faaliyetlerinden dolayı tehcir edilen Ermenilerin geriye dönüşlerinin hızlandığı 3 Şubat'ta bütün şehir Ermeni bayrağı ile donatıldı. Kiliselerde bağımsızlık yanlısı konuşmalar yapıldı, ²² intikam naraları atılıyor, ²³ silah dağıtılan Ermenilerden gönüllü ve jandarma teşkiline ²⁴ hız veriliyordu.

Bunlardan ayrı olarak Fransız askerî eğitiminden geçirilip tam donanımlı bir kuvvet olarak Çukurova'ya getirilen Ermenilerin dayanağı Fransız işgal makamları ve onların verdikleri vaatlerdi. Osmanlı Devleti idaresinde ayrıcalıklı bir topluluk iken batılılar ve misyonerleri marifetiyle hisleri körüklenen Ermeniler, devlet kurma hayaliyle çok uzun yıllar sonra gelen bu fırsatı değerlendirmek için Türkleri acımasızca katledderken, kullandıklarını daha sonraları acı bir şekilde göreceklerdir.

Ermenilerin soygun, ²⁵ tecavüz ve katliam hareketleri karşısında bölgede Türk direnişinin artması üzerine, Allenby'nin emriyle Fransız işgali altındaki yerler ikiye ayrıldı. Mülk idare Fransızlara, askerî kontrol de İngiliz subaylara verilerek ²⁶, Ermenilerin sebep olduğu olaylar sonucu bölgede Türk direnişinin geniş boyutlara ulaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı.

Buna rağmen, Bremond'dan cesaret alan Ermeni gönüllüleri ve komiteciler Fransızları hiçe sayıyor, kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı. Komiteciler, Jandarma Komutanı Haşim Bey'in, ²⁷ 21 Şubat'ta bir isyan çıkararak Hristiyanları toptan katledeceği söylentisini yaydılar. Yapılan propagandanın etkisiyle Ermeniler dükkânlarını kapatarak korkulu bir bekleyiş içine girdiler. 15-18 Şubat'ta İngiliz Generali W.S. Leslie'nin idaresinde 3 piyade, 1 Hintli süvari ve 1 İngiliz alayının şehre gelmesi halkı kısmen yatıştırdı. 19 Şubat'ta toplanan savaş komitesi Ermeni lejyonlarından 4. taburun dağıtılmasına ²⁸ karar verdi. Adanalılar Hintli Müs-

22 ATASE Arşivi, k. 307, d. 25-34, f. 41.

23 ATASE Arşivi, k. 189, d. 33-102, f. 35.

24 ATASE Arşivi, k. 307, d. 25-34, f. 41.

25 Saat Kulesi civarındaki Kazancılar Çarşısı'ndaki Türk esnafın dükkânlarının 10 Şubat'ta Ermenilerce yağmalanmasını örnek olarak verebiliriz. Bkz.: *Yeni Adana Gazetesi*, 8 Ocak 1953.

26 Esat Özoğuz, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul 1935, s. 20.

27 Komitecilerin ve Bremond'un çabalarıyla İngilizler 3 Mart 1919'da Haşim Bey'i tutuklayıp, Mısır'a göndereceklerdir. Bkz.: *Kasım Ener, a.g.e.*, s. 33.

28 ATASE Arşivi, k. 12, d. 34-48, f. 44; Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara 1982, s. 138, 152, 154.

lüman askerlerin varlığından aldıkları cesaretle yaşantılarına devam etmeye başladılar.

Şehirde oluşan güven ortamına rağmen Ermenilerin taşkınlığı ve ter-tipleri eksilmedi. Bağlarda ve mahalle aralarında isimleri tespit edilemeyen Türklerin katlinden sonra, 25 Şubat gecesi Belediye İtfaiyesi'nin bulunduğu sokağın başında oturan sarraf Vanlı Ahmet Efendi'nin Saracan Mahallesi'ndeki evi komşusu Agop ve 15 kadar Ermeni asker tarafından basıldı. Ahmet Efendi feci şekilde katledildi. Çocuğu dipçikle yaralandı. Karısı boğulmaya çalışıldı. Ermeniler evde çok sayıdaki nakit para ve mücevherleri alarak kaçtılar.²⁹ Göstermelik olarak tevkif edilenlerin serbestçe gezdiğini gören halkın tedirginlikleri artıyordu.

Türk esnaf ertesi gün dükkânlarını kapatarak olayı protesto etti. Top-luluk "Artık ne olacaksa olsun, tahammülümüz kalmadı. Biz de mukabil harekete geçeceğiz"³⁰ demektedir. Ancak bu olay ne ilkti ne de sonuncusu olacaktır. Fransızlar işgali pekiştirerek genişletmek amacıyla bölgeye ço-ğunluğu Ermenilerden oluşan kuvvetler sevk etmeye devam edeceklerdir.

Fransızlar Şubat ayında Beyrut'tan getirdikleri kuvvetten 2 tabur askeri Mersin'e, 4 tabur askeri de İskenderun'a³¹ çıkardılar.³² Bunlardan bir kısım Ermeni askerinin Adana'ya sevkıyla, sudan bahanelerle Türklere para kar-şılığı ceza kesmeleri, zorla evlere girerek soygun yapmalarının yanısıra katliam olaylarında artış kaçınılmaz bir şekil alacaktır.

Ermeniler, Adana'nın kenar kısımlarında tarımla uğraşan, biri di-ğerinden iletişim yönünden uzak mahallelerde 10-15 kişilik gruplar halinde dolaşarak fenalıklarını kolayca yapabilmekteydiler. 4 Mart'ta Dellal Mus-tafa'yı katletmek³³ onlara hiç de zor gelmeyecek, Adana bu elim olayla çalkalanacaktır.

İşgal makamlarının şımarttığı Ermeniler 20 Nisan'da, içerisinde kilise

29 Yeni Adana Gazetesi, 26 Aralık 1977.

30 Yeni Adana Gazetesi, 8 Ocak 1953.

31 ATASE Arşivi, k. 307, d. 25-34, f. 145, 135.

32 29 Şubat'ta Mersin'den Adana'ya iki trenle 250 kişilik Ermeni müfrezesi çıkarılacaktır. Bkz.: ATASE Arşivi, k. 307, d. 25-34, f. 54.

33 Yeni Adana Gazetesi, 9 Ocak 1953.

zamanından kalma haç olduğu iddiasıyla Ulucami'yi kilise yapma girişimlerinin ertesi günü Depoy Olayı'na sebep oldular. Türk jandarması kontrolündeki silah deposuna yapılan baskında Jandarma Mektebi muallimi Osman Efendi ve 2 sivil Türk'ü şehit etmeleri³⁴ Türkleri çileden çıkardı. Adanalıların işgal idaresi önünde toplanarak cinayetleri protesto etmeleri sadece geçirilecektir.

Bremond, diğer sömürge uygulamalarındaki alışkanlığın etkisiyle İngiliz askerî makamlarını amaçlarına alet ediyordu. 28 Nisan'da İngiliz-Fransız askerî birlikleri şehrin bütün giriş-çıkış yollarını tutup genel silah aramasına³⁵ giriştiler. Fransızlar bu bahaneyle girdikleri evlerde değerli eşyalara el koydular. Evlerinde bıçak, kama çıktı bahanesiyle Halim Hoca, Polisçi Mustafa ve Tekelizade Abdullah Efendi'ye dayak attılar. Belediye Reisi Hacıbeyzade Kadri Bey'in oğlu Tefvik Kadri'yi Taşköprü başında çarınha gererek sırtını morarınca kadar ucu telli kırbaçla 20 kez kırbaçlamak³⁶ suretiyle Türklere gözdağı vermeye çalıştılar.

Ermenilerin Türk halkına karşı her fırsatta saldırıları devam ediyordu. Doğu'da Ermeni nüfusunun kalmayışı, burada bağımsız bir Ermenistan kurulsu bile, yaşama şartlarının ve ekonomik imkânların zor oluşu, bir işgal kuvvetinin de bulunmaması Ermenilerin Çukurova'ya yönelmesine sebep olacaktır. İstanbul Ermeni Patrikhanesi bölgenin Fransızlara devri görüşmelerinin sürdüğü günlerde³⁷ buraya Ermeni yığılması için gayret sarfetti.

Ekim ayı başlarında Amanos dağlarındaki Kara Yusuf ve Papanoğlu milis kuvvetleri, Yüreğir ve Tarsus ovalarına geçerek Ermeni zulmüne karşı tepkide bulundular. Bremond, çete mensubu suçlamasıyla birçok Müslümanı kurşuna dizdirtti.³⁸ Kara Yusuf milislerin takibine çıkan Kolonel Normand, Küçük İnnepli Köyü'nde elinde av tüfeğiyle avdan dönen Sislioglu Ali Ağa'yı çete diye yakalatarak telgraf direğine bağlatmak su-

34 Yeni Adana Gazetesi, 9 Ocak 1953; 26 Aralık 1977.

35 Türklere toplanan silahlar Ermenilere verilmekteydi. Bkz.: ATASE Arşivi, k. 946, d. 4-2, f. 13-1.

36 Yeni Adana Gazetesi, 10/12 Ocak 1953.

37 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, T.T.K. Basımevi, Ankara 1985, s. 282-283.

38 Yeni Adana Gazetesi, 15 Ocak 1953.

retiyile infazı ³⁹ uygulatmaktan çekinmedi.

Temmuz-Eylül aylarında bölgenin bir büyük devletin mandasına verilmesi görüşmeleri yapılıyordu.⁴⁰ Bölgenin Fransız askerî idaresine devredilmesinin 15 Eylül 1919 tarihleri antlaşma ile resmîyet kazanmasının ardından Fransızlar, haberleşmeye sansür koymanın ⁴¹ verdiği serbestlikle, gerek yurt dışından gerek Anadolu'nun diğer bölgelerinden Ermenilerin kitleler halinde⁴² dolmasını sağladılar. Anadolu'nun doğu vilâyetlerinde Ermenistan kurulamayacağını gören İtilâf güçlerince Adana Vilâyeti ile Antep, Maraş ve Urfa'dan ibaret olan bölgede bir Ermeni çoğunluğu ⁴³ sağlanarak, Wilson Prensipleri gereği halkoylamasına ⁴⁴ gidilerek Çukurova'da bir Ermenistan kurulması plânlanmıştı.

Anadolu'da yaşayan ⁴⁵ Ermenilerin meselesi yok iken, I. Dünya Savaşı öncesi batılıların ve Rusların çabalarıyla ortaya çıkarılan Büyük Ermenistan projesi, yeni gelişmeler sebebiyle anılan bölgede Küçük Ermenistan'ın tesisi şeklinde çıkar çevrelerinin meselesi haline gelecektir.

Küçük Ermenistan'ın merkezi olarak düşünülen Adana'da asayiş kalmamıştı. Dükkân ve ev yağmasıyla doymayan Ermeniler yanlarına aldıkları Ermeni askerlerle tehcir öncesi alacakları olduğu yalanıyla gözlerine kestikdikleri Türkleri, soyuyorlar ⁴⁶, Fransızların bölge genişletmek⁴⁷

³⁹ Seyhan Irmağı'nda işletmecilik yapan kayıkçılardan ve çiftliklerdeki Türklerden toplananlar, çeteye yardım ettikleri bahanesiyle, Karşıyaka ve Kumluk Meydanı'nda Ermeniler tarafından kurşuna dizilmekteydi. Bkz.: *Yeni Adana Gazetesi*, 13 Ocak 1953; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 137-139.

⁴⁰ Bkz.: Kasım Ener, a.g.e., s. 36.

⁴¹ *ATESE Arşivi*, k. 12, d. 34-48, f. 12.

⁴² *ATASE Arşivi*, k. 62, d. 73/241, f. 28-2; *Albayrak Gazetesi*, 30 Teşrin-i evvel 1335, Sayı: 40; *Yeni Adana Gazetesi*, 2 Ocak 1953.

⁴³ *ATASE Arşivi*, k. 86, d. 144 (318), f. 95-1.

⁴⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 370.

⁴⁵ Ermenistan adı verilen coğrafi bölgede hâkim kuvvetlerin, yerli asillerin halkı haraca bağlamalarının yanı sıra, Ermenilerin yurtlarını terketmesinin bir sebebi de bütün mirasın en büyük çocuğa geçmesini öngören hukuk düzeni idi. Böyle bir silaha sahip olan en büyük çocuk kardeşlerine pek az hisse yerirdi. Genellikle küçükler, büyüğün baskısından kurtulmak için çareyi uzağa gitmekte bulurlardı. Diğer sebeplerin de etkisiyle Ermeniler servete kavuşmak için kitle halinde başka ülkelere göçerlerdi. Böylece Anadolu'ya, dünyanın her yanına dağılmışlardı. Ayrıntular için bkz.: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988, s. 134.

⁴⁶ *Yeni Adana Gazetesi*, 13 Ocak 1953.

⁴⁷ Fransızlar, Ermenilerden çete çıkarıp, İslâm eşkiyası olay yapıyor yalanıyla, güya bunları takip ve tenkil için Fransız askerî kıyafetinde Ermeniler sevkıyla orada yerleşmek usulüne çalışıyorlardı. Bkz.: *ATESE Arşivi*, k. 187, d. 28-97, f. 103.

suretiyle işgal sahasını yayma siyasetinde baş rolü oynuyorlardı.

Bremond, bu hareketlerin organizatörlüğünü yapmaktaydı. Şımarttığı Ermenilerin taşkınlığı kendi başkâtibi Beyrutlu Kemal'in 5 Kasım'da suikastle öldürülmesine ⁴⁸ kadar varmıştı.

Mahallî denetimlere rağmen Fransızların işgali sürdürebilmeleri için yeterli kuvvetleri yoktu. Ekim sonuna doğru İngiliz birliklerinin çekilmeye başlaması üzerine bölgeye yeni Fransız kuvvetlerinin⁴⁹ gelmesinden ⁵⁰ itibaren Adana hergün katledilerek kuyulara atılan Türklerin acısıyla çalkalanacaktır.

Çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Fransız müfrezelerinin şiddet hareketleri Adana'dan başka Tarsus ve Mersin'e de yayılmıştı. Galeyana gelen Müslüman halkın mahallî Fransız askerî idareleri önünde toplanıp dükkânlarını kapatmak suretiyle Ermeni hunharlığını protesto ⁵¹ etmesi sonuç vermeyecektir. Çünkü Fransızlar, kalıcı işgal amacıyla Çukurova'ya Ermeni, Cezayir ve Senegalli askerler yığarken, Anadolu'yu ikinci vatani sayan Pierre Loti'nin ⁵² haykırışlarını, Claude Farrere'in ⁵³ Fransız işgalinin mantıksızlığına dair ikazlarını dinlememişler, hergün 8-10 Türkü katleden Ermenileri silahlandırmaya ⁵⁴ hız vermişlerdi.

Yıllarca intikam hisleriyle doldurulan bu topluluktan, varlıklarının sebebi Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hoşgörü elbette beklenemezdi. Takviye kuvvetlerinin gelmesi yerli Ermenileri de harekete geçirmeye başlamıştı. Aralık ayı başlarında Kızıldağ Yaylası civarında yayla dönüşü hazırlıklarını yapan Hafız Osman ve 2 arkadaşını yakalayan Kuzucuoluk

48 Osmanlıya karşı Arap teşkilatında çalışan bu hainin yerine, kendi davaları için bir Ermeninin geçmesi fikriyle olay gerçekleştirilmişti. **Yeni Adana Gazetesi**, 17 Ocak 1953.

49 Anadolu'ya çıkarılan 100.000 kadar Ermeniden 70.000'i Adana ve köylerine, 12.000'i Dörtyol'a, 8.000'i Saimbeyli'ye, geri kalanı da Kozan civarına yerleştirilmişti. Bkz. Tevfik Çoşkun, **Kadirli Millî Mücadelesi ve Hatıralar**, Kadirli 1967, s. 25.

50 Bu kuvvetler Fransızların Legion D'orient, yöre halkının Kamavor, Ermeni İntikam Alayı şeklinde adlandırdıkları Ermenilerden başkası değildi. Bkz.: **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Ali Fuat Cebesoy Dosyası, Belge No: 1 (28 Teşrin-i sani 1335); **İrade-i Milliye Gazetesi**, 17 Teşrin-i sani 1335, Sayı: 12.

51 **ATASE Arşivi**, k. 12, d. 34-48, f. 44.

52 **Sabah Gazetesi**, 18 Teşrin-i sani 1335, Sayı: 10778.

53 Geniş bilgi için bkz.: Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 38 vd.

54 **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Belge No: 10/2710.

Ermenisi köylüler Hafız'ın gözlerini oymak, arkadaşlarının da başlarını kesmek suretiyle ⁵⁵ şehit ettiler.

Bölgedeki Ermeni yoğunlaşmasıyla birlikte Türkler üzerindeki katliam hareketleri büyük bir tırmanma gösterdi, 6 Aralık'ta Amanos Amele Tabur Kumandanı Yüzbaşı Mustafa'yı Pozantı'da, 3 Osmanlı askerini de Osmaniye'de katleden, 14 Aralık'ta Dört Yol'da eşya, para gaspederek bir kadını boğazından yaralayan ⁵⁶ yine Ermeniler olacaktır.

Bölgedeki mezalim zaman zaman vahşet ⁵⁷ boyutlarına ulaşıyor, Ermenilerin yanında olduğunu açıktan açığa söyleyen Bremond'un ⁵⁸ tutumu sayesinde Türkün namusuna el uzatmaya ⁵⁹ yönelik teşebbüslere devam ediliyordu. "Zavallı Adana daha ne zamana kadar katil ellerde kalacaktır"⁶⁰ diye inleyen halk hergün yeni bir haberle kahrolmaktaydı.

21 Aralık'ta Fransızların Adana vilâyet bütçesine el koymalarının⁶¹ ertesini günü, Eski İstasyon civarındaki Ermeni Mahallesi'nde 14 yaşlarında bir Türk çocuğunun kanlar içindeki cesedi ⁶² bulunuyor, Gülek Boğazı'nda 3 Türk jandarmasının ⁶³ Ermeni vahşetinin kurbanları oldukları haberi duyuluyordu.

Sonuç olarak ifade etmek istersek; varoluş sebepleri Türk Devleti ve milletine tarihte eşi benzeri görülmemiş katliamlar yapan bir topluluk haline getirilen Ermeniler, müstemleke sevdası uğruna Çukurova macerasına gelen Fransızlarla bir olup sabırlı ve savunmasız Türk insanını ekinler gibi yerlere sererken fırtına biçeceklerini unuttular. Çukurova'daki 1919 Katliamları İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul eden ülkelerin anısına kara bir leke olarak geçecektir.

55 Yeni Adana Gazetesi, 14 Ocak 1953.

56 ATASE Arşivi, k. 12, d. 34-48, f. 21.

57 İrade-i Milliye Gazetesi, 8 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 15.

58 İrade-i Milliye Gazetesi, 15 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 16.

59 ATASE Arşivi, k. 93, d. 169-337, f. 19.

60 Albayrak Gazetesi, 21 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 54.

61 ATASE Arşivi, k. 93, d. 169-337, f. 23.

62 ATASE Arşivi, k. 93, d. 169-337, f. 25-1.

63 Adana'ya Doğru Gazetesi, 22 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 1.